

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

ਮੁੱਖ-ਬੰਦ	v
ਆਰੰਭਿਕਾ	vii
ਸੰਖੇਪ, ਸੰਕੇਤ	xv
1. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕਾਰੀ	1
2. ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ	23
3. ਆਰਿਆਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕਾਰ	28
4. ਯੁੱਧਕਾਰੀ	35
5. ਬਾਗ	41
6. ਚੰਦਰ-ਕਥਾ	46
7. ਦੁਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ	56
8. 'ਨਿਰੁਕਤ' ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ	64
9. 'ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ	73
10. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਿਰੁਕਤੀਆਂ	81
11. 'ਮਹ' ਦੀ ਅਰਥ ਸਮਰਥਾ	88
12. 'ਲੀ' ਦੀ ਅਰਥ ਸਮਰਥਾ	95
13. ਦੇਹ ਅਤੇ ਸੰਦੇਹ	99
14. ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਚ' ਦਾ ਅਰਥ-ਪਸਾਰ	103
15. ਵਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ-ਪਸਾਰ	111
16. ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਤੇ ਸਲਾਵਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ	134
17. ਅਰਥ-ਚਿੱਤਰ	149
ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚੀ	163

ਮੁੱਖ-ਬੰਦ

ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੀਹਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਬੋਰਡ ਨੇ ਦੁਭਾਸ਼ੀ-ਕੋਸ਼, ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਜੀ. ਐਸ. ਰਿਆਲ ਦੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ "ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਸਾਡੇ ਬੋਲ" ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤਕ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ "Consonantal Changes in Indic and Romance Languages", 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੰਡ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਸਾਡੇ ਬੋਲ" ਪ੍ਰੋ. ਰਿਆਲ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜੋ ਟਿੱਪਣੀ ਹੀ ਵੰਘੀ ਨੀਝ, ਸਿਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਮਿਸਾਲੀ ਲਗਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਅਤੇ ਬਿਆਨਣਾ ਰਿਆਲ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਭਾਵੇਂ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਇਕ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਨਿਰੁਕਤਕਾਰ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਬੇਖਛਾਣ ਹੋਏ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂਜ-ਲਿਸ਼ਕਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੁਕਤਕਾਰੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਰਿਆਲ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਤੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਸੰਮੋਹਿਤ ਹੋਇਆ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਰਨ ਤੇ ਪੱਲ੍ਹਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਲਾਤੀਨੀ, ਰੂਸੀ, ਯੂਨਾਨੀ ਆਦਿ) ਦੇ ਸਰੋਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਦੇਖਿਆਂ ਅਜਨਬੀਅਤ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਜਨਬੀਅਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਤੇਦਾਰੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰੋ: ਰਿਆਲ ਦਾ ਹੀ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਮਾਣ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਮ ਜਾਣੇ ਬੁੱਝੇ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ-ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਬਾਕੀ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੱਢੇ ਨਾਲ ਮੱਢਾ ਡਾਹੀ ਖਲੋਤੇ ਹਨ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਰਿਆਲ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ 'ਕੱਲਾ-ਕਹਿਰਾ ਨਿਰੁਕਤਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵੰਨਗੀ ਤੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੀ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਿਆਲ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖਾਂ ਉਪਰ ਨਵਾਂ ਚਾਨਣ ਪੈ ਸਕੇਗਾ।

ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਰਿਆਲ ਦੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲ ਸਕੇਗੀ।

ਆਤਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ,
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : 11-7-89

ਆਰੰਭਿਕਾ

ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਘੱਟ ਹੀ ਜਾਣਿਆ-ਬੁੱਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਦਰਦਾਨ ਵਿਰਲੇ-ਵਾਂਝੇ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਦਰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਅਨੇਕ ਸਜਾਤੀ ਤੇ ਵਿਜਾਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਜਣੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਉਂਜ ਹੀ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਫਿਰ, ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤੀਰ-ਤੁੱਕੇਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਲਗਦੀ-ਲਾਉਣ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਨ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਸਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜਾ ਉਘੜ-ਦੁਘੜਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ, ਵਿਗਿਆਨਕਤਾ ਤੇ ਸਰਸਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਨਟ-ਖਟੀਆਂ ਜਾਣਨ ਲਈ—ਜੋ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ, ਪਰ ਜਟਲ ਕਾਰਜ ਹੈ—ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਦੋ ਮੁੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਅਰਥ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁਕਾਮ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਣ-ਘੜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹੈ ਅਰਥ ਦਾ ਲੱਖਣਾਂ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਢਲਿਆ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਬਣਿਆ-ਸੰਵਰਿਆ ਰੂਪ। ਇਕ ਹੋਰ ਧਿਆਨਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਥੱਲਵੇਂ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਰਾਬਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਰਥ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਪੈਂਡੇ ਮਾਰਦਾ ਹੀ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਜਾਂ ਅੰਤਲੀ ਮੰਜਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਦੋਨਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਕਵੀ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤੇ

ਵਿਗਿਆਨੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਸਤ ਅਰਥ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਵਿਕਸਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਛਾਣ-ਬੀਨ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਸਮਝ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ, ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪਸਾਰੇ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਬੇਤੁਕੇ ਤੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੇ ਹੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਦੁਕਾਉਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਕੋ ਧਾਤੂ 'ਚੋਂ' ਪੁੰਗਰੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਚਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਧਾਤੂ 'ਚੋਂ' ਵਿਗਸੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮੁਦੱਆ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗੁੱਥੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣਾ, ਅਰਥਾਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ ਅੰਜ ਦੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਲੇਪਣਾ, ਚੋਪੜਨਾ ਜਾਂ ਲਬੇੜਨਾ, ਅਰਥਾਤ to anoint, ਜਾਂ to smear ਹੈ। ਮੌਨੀਅਰ ਵਿਲੀਅਮਜ਼ ਤੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਧਾਤੂ 'ਚੋਂ' ਨਿਕਲੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇੰਜ ਹਨ :

1. ਅੰਜਨ, ਲੇਪ ; ਸੁਰਮਾ
2. ਅੰਜਨੀ, ਅੱਖ ਦੀ ਪਲਕ ਦਾ ਫੌੜਾ, ਗੁਹਾਂਜਣੀ
3. ਆਜਯ, ਘਿਉ
4. ਵਿਅਕਤੀ, ਸ਼ਖਸ, ਜਣਾ (ਵਲੋਂ 'ਵਿ' ਇਕ ਅਗੇਤਰ ਅਤੇ 'ਅਕਤ', ਸਬੰਧਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਕਾਰਦੰਤਕ ਰੂਪ)

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਪਣ, ਚੋਪੜਨ ਜਾਂ ਲਬੇੜਨ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਹੋਠ ਦਿੱਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

1. ਲੇਪ ; 2. ਸੁਰਮਾ ; 3. ਗੁਹਾਂਜਣੀ ; 4. ਘਿਉ ; 5. ਵਿਅਕਤੀ

ਹੁਣ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਦੁਕਾਉ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਲੇਪ ਅਤੇ ਘਿਉ, ਜੋ ਲੇਪਣਯੋਗ, ਚੋਪੜਨਯੋਗ, ਅਰਥਾਤ ਬਿਧੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਫ ਪਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ, ਸੁਰਮੇ ਜਾਂ ਕੱਜਲ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥ ਦੁਆਰਾ ਲੇਪਣ, ਪੌਚਣ, ਅਰਥਾਤ ਸਿੰਗਾਰਨ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਮੂਲ ਭਾਵ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਜਾਂ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਹਾਂਜਣੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨਾ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੇਲ ਰਖਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਗੁੱਖੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਲੇਪਣ, ਚੋਪੜਨ ਜਾਂ ਲੇਪਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਰਕਾਰ ਹੈ : ਇਕ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਅੰਜ ਤੋਂ ਬਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ; ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਅੰਜ ਦੇ ਸਾਕ-ਸਬੰਧੀ, ਅਰਥਾਤ ਸਗੋਤੀ ਸ਼ਬਦ ; ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਉਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ।

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਜਨ, ਅਰਥਾਤ ਲੇਪ, ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਰਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ, ਵਾਂਗਣਾ, ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਏ ਨੂੰ ਗਰੀਸ ਦੇਣਾ (ਵਲੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਉਪਾਂਜ,' ਇਸੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ; 'ਉਪ,' ਅਗੇਤਰ ; ਅਤੇ 'ਅੰਜ' ਧਾਤੂ) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰਾ ਅੰਜਨ (ਲੇਪ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਲਾਤੀਨੀ *unguent* (ਲੇਪ, ਮੱਲ੍ਹਮ) ਸਜਾਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਪਰੋਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੱਧ ਹਾਈ ਜਰਮਨ *anke*, ਅਰਥਾਤ ਮੱਖਣ, ਨੂੰ ਵੀ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ-ਦਿੱਤੇ ਆਜਯ, ਅਰਥਾਤ ਘਿਉ, ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਉਚਿੱਤ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਪਰੋਕਤ "ਲੇਪ" ਅਤੇ "ਗੁਹਾਂਜਣੀ" ਦੇ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *grease* ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਬੜਾ ਥਾਂ ਸਿਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ (ਅੰਜਨ ਦੇ ਅਰਥ ਵਾਂਗ) ਲੇਪਣਯੋਗ ਜਾਂ ਚੀਕਣਾਂ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ (ਅੰਜਨੀ. ਅੱਖ ਦੀ ਪਲਕ ਦਾ ਫੋੜਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ) ਇਕ ਪੀਕਦਾਰ ਫੋੜਾ ਹੈ, ਜੋ ਘੋੜੇ ਦੀ ਅੱਡੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ

lipoma, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕ ਚਰਬੀਦਾਰ ਫੋੜਾ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਸ਼ਬਦ *lipo*, ਅਰਥਾਤ ਚਰਬੀ, ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ 'ਲੇਪ' (ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਗਰੀਸ, ਅਤੇ ਚਰਬੀ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਗੁਹਾਂਜਣੀ' (ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਘੋੜੇ ਦੀ ਅੱਡੀ ਦਾ ਫੋੜਾ, ਅਤੇ ਚਰਬੀਦਾਰ ਫੋੜਾ) ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ ਦਾ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਢੰਗ ਦੇ ਫੋੜੇ ਪੀਕਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਪੀਕ ਵਗਣ ਕਰਕੇ, ਲੇਪਲੇ ਜਾਂ ਚੀਕਣੇ ਪਦਾਰਥ, ਜਿਵੇਂ ਘਿਉ ਗਰੀਸ ਜਾਂ ਚਰਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਹਨ।

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ "ਲੇਪ" ਨੂੰ "ਵਿਅਕਤੀ" ਦਾ ਹਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਲੇਪ ਦਾ ਦੁੱਕਵਾਂ ਭਾਵ ਇਕ ਲੇਪਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥ, ਦਿੱਲੀ ਪਲਾਸਟਕ ਸਮੱਗਰੀ ਜਾਂ ਗੁਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ" ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢਲਣਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਦਕੇ ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲ ਆਕਾਰ ਦੇਣ, ਰੂਪਵਾਨ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਸੂਤ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਜਾਂ ਦਰਸਾਉਣ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ, ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ (ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਲਟ) ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਜਾਂ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਫਿਰ, ਵਿਅਕਤ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਸ ਦਾ ਠੀਕ ਅਰਥ (ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ, ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ, ਰੇਖਾਵਾਂ ਜਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ) ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਜਾਂ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਭੇਦ ਹੈ।

ਲੇਪਕ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਜਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ (ਸਰੀਰ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *dough* (ਗੁੰਨਿਆਂ ਆਟਾ) ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਹੀ ਲਿੱਪਣਾ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਧਾਤੂ *lep* (ਘੜਨਾ, ਬਣਾਉਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ) ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ।

ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਪਕ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ, ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂਹਣ ਲਈ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪੰਧ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਜਿਹਾ ਨਿਖਾਰ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪੱਤੀ ਸਾਡੇ ਬੌਧਕ, ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਕ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਹੈ।

ਅੰਜ ਧਾਤੂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਦਿਆਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਨ-ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇਕ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ-ਅੰਤਰਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਇਕੋ

ਧਾਤੂ 'ਚੋਂ' ਨਿਕਲੇ ਉਪਰੋਕਤ, 'ਅੰਜਨ', ਅਰਥਾਤ ਲੇਪ, ਅਤੇ 'ਅੰਜਨੀ', ਅਰਥਾਤ ਗ੍ਰਹਾਂਜਣੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ), ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਥਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਅਰਥਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਜਿਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ 'ਅੰਜਨ' ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਲੇਪ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੂਰਮਾ ਹੈ)। ਇਥੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਅਰਥਤਾ ਦੀ ਬਦਲੀ ਇਕ-ਅਰਥਤਾ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਚੂਰਣ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਚੂਨਾ ਹੈ, ਇਕ ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਕੱਲੇ-ਕੱਲੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਚੂਰਣ (ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਹੈ), ਅਤੇ ਚੂਨਾ (ਜੋ ਇਕ ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਹੈ)। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਉਪਰੋਕਤ *grease* (ਇਕ ਅਰਥ ਲੇਪਕ ਪਦਾਰਥ ; ਤੇ ਦੂਜਾ ਘੋੜੇ ਦੀ ਅੱਡੀ ਦਾ ਫੋੜਾ), ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅੰਜਨ (ਲੇਪ), ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਮੂਲਕ ਅੰਜਨੀ (ਅੱਖ ਦਾ ਫੋੜਾ)।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਧਾਤੂ ਅੰਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਭੇ ਸ਼ਬਦ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਈਬੰਦ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਹੁਅਰਥਤਾ ਦਾ ਖੇਲ ਹਨ—ਅਜਿਹੀ ਬਹੁਅਰਥਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸੰਕਲਪਕ ਬਹੁਅਰਥਤਾ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਕ, ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਭੂਗੋਲਕ ਲੱਛਣ ਬਰਖਾ ਦੀ ਬਹਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਰੁੱਤੇ ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਸੰਘਣੇ ਬੱਦਲ ਫੌਜ ਦਰ ਫੌਜ ਮੈਦਾਨਾਂ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਲੱਖਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਲਈ ਦਲ-ਬਾਦਲ (ਕਾਲੀ ਘਟਾ) ਦੀ ਘਾੜਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ, ਜਥਾ ਜਾਂ ਫੌਜ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਭਾਰੀ-ਭਰਕਮ ਬੱਦਲ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚਣੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਅਦਿ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਹਾੜ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੱਦਲ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੱਦਲ ਨਿਰੋ-ਪੁਰੇ ਵਾਸ਼ਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਂਦ ਤੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੈ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਨੇ ਮੇਘਦੂਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਖੂਬ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ। ਬਰਖਾ-ਹੁੱਤ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਲ੍ਹਾਰ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਹੈ, ਜੋ ਚਾ-ਮਲ੍ਹਾਰ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਬਰਖਾ-ਹੁੱਤ ਵਿਚ ਡੱਡੂ ਗੜ੍ਹੇ-ਗੜ੍ਹੇ ਕਰਦੇ ਮਾਨੋ ਬੈਂਡ-ਬਾਜਾ ਬਜਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਦੇ ਹੀ ਮੋਨੀਅਰ-ਵਿਲੀਅਮਜ਼ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਦਰਦੁਰ (ਡੱਡੂ) ਦੇ ਅਧੀਨ "ਬੰਸਰੀ", ਅਤੇ "ਢੋਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼" ਵਰਗੇ ਅਰਥ ਦੇਖਣ ਵਿਚ

ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ, ਸਾਡਾ ਰਾਗ ਦਾਦਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੀਹਣ ਦਾਦਰ, ਅਰਥਾਤ ਡੱਫ਼ ਦੀ ਭੇਂਟ ਹੈ।

ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਬੜਾ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ 'ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਕੋਸ਼' ਦੇ ਲੇਖਕ 'ਜਾਨ ਡੋਸਨ' ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਥਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ "ਜਦ ਕਿਸੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਨਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।" ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਢੇਰਨੀ (ਜਿਵੇਂ ਲੋਹੜੀ ਮੰਗਦਿਆਂ "ਢੇਰਨੀ ਜੀ ਢੇਰਨੀ, ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਮਗਰ ਢੇਰਨੀ") ਨੂੰ ਲਵੋ। ਲਗਦੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਢੇਰਨੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰਣੀ (ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੁਗਾੜ) ਨੂੰ ਜਾ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਇੰਜ ਹੈ ਕਿ ਲੋਹੜੀ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਦਿਨ, ਅਰਥਾਤ ਮਾਘੀ, ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਿਹਾੜਾ ਹੈ, ਜਦ ਰਾਤ ਦੇ ਛੱਟਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਘੀ ਦੀ ਪੂਰਬ-ਸੰਧਿਆ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਯੱਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿਰਛ ਦੀ ਲੱਕੜ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਰਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ 'ਅਰਣੀ' (ਅਰਥਾਤ 'ਅਧਰਾਰਣੀ' ਨੂੰ) ਬੱਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਤੇ ਦੂਜੀ (ਅਰਥਾਤ ਉੱਤਰਾਰਣੀ) ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਮਧਾਣੀ ਵਾਂਗ ਫੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਗੜ ਦੁਆਰਾ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਯੱਗ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ (ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਲੱਕੜ, ਅਤੇ ਅੱਗ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਮਧਾਣੀ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ 'ਅਰਣੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੰਮੂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ "ਢੇਰਨੀ ਜੀ ਢੇਰਨੀ" ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਹੜੀ ਮੰਗਦਿਆਂ "ਹੋਰਨੀ ਜੀ ਹੋਰਨੀ" ਦੀ ਰਟ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਅਰਣੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਢੇਰਨੀ ਦੇ ਅਰਣੀ (ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਧਾਣੀ) ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਹੜੀ ਦੀ "ਢੇਰਨੀ" ਨਾਲ "ਚੁੱਲ੍ਹੇ" ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸਿਧਾ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਥਾਂ-ਸਿਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, "ਢੇਰਨੀ" ਨਾਲ ਜੁੜੀ 'ਢੇਰਨੀ' (ਅਰਥਾਤ ਢੇਰਨ, ਗੋੜਨ ਜਾਂ ਘੁਮਾਉਣ) ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਵੀ ਬੜੀ ਭਾਵਪੂਰਨ ਹੈ (ਅਰਣੀ ਜਾਂ 'ਅਰਣਿਕਾ' ਸਜਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕ੍ਰੋਸ਼ੀਅਨ *varnica*, ਅਰਥਾਤ ਰਗੜ ਦੁਆਰਾ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੱਕੜ, ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ)। ਲਗਦੇ ਹੱਥ ਇਥੇ ਜੰਡੀ ਵੱਢਣਾ ਜਾਂ ਕੱਪਣਾ (ਵਿਆਹ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਸਮ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾੜਾ ਜੰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਡ ਦੇ ਬਿਰਛ ਦੀ ਡਾਲੀ ਕੱਟਦਾ ਹੈ) ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੰਧ ਜੰਡ ਦੀ ਲੱਕੜ ਤੋਂ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੰਡ ਦੇ ਦਰਖਤ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ਮੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ

ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਜਨੀਕ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇਖੋ 'ਸ਼ਮੀ-ਪੂਜਾ ਵਿਧਿ'; ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ)। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੂਜਬ ਇਸ ਬਿਰਛ ਦੀ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਲੱਕੜ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਆਦਿ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ।

ਵਰਤਮਾਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਪੰਡਤਾਉਪੁਣਾਂ ਜਾਂ ਆਡੰਬਰਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ; ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਬੜੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਉਪਰ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਸ ਵੱਖ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੱਦੂ-ਕੀੜਾ (ਅੰਤੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਰੋਗ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਿਰਮ) ਦੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਬੰਧਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਕੱਦੂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਵਾਂਗ (ਜੋ ਗੁੱਦੇ ਦੀ ਬਣੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਲੜੀਦਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ (ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਮਾਂ ਜਾਂ ਰੋਗ ਲਈ 'ਕੱਦੂ-ਦਾਣਾ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਕ ਅਰਥ ਕੱਦੂ ਦਾ ਬੀਜ ਹੈ)। ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *cucurbitine* (ਕੱਦੂ-ਕੀੜੇ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ) ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਕ ਅਰਥ ਕੱਦੂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਂ ਕੱਦੂ-ਵਾਂਗ, ਅਰਥਾਤ ਕੱਦੂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਾਤੀਨੀ ਮੂਲ ਦੇ *cucurbit* (ਕੱਦੂ ਜਾਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਦੂ, ਖੀਰਾ, ਖਰਬੂਜ਼ਾ) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕੱਦੂ-ਕੀੜੇ ਲਈ *tape worm* (ਲੜੀਦਾਰ ਕਿਰਮ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਾ ਡਾਕਟਰੀ ਨਾਂ *Taenia Cucurbitana* ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਕ ਅਰਥ ਕੱਦੂ ਦੀ, ਅਰਥਾਤ ਕੱਦੂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਡੋਰੀ ਜਾਂ ਲੜੀ ਹੈ (ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਘਟਕ ਅੰਸ ਪੰਜਾਬੀ 'ਤਣੀ', ਅਰਥਾਤ ਡੋਰੀ ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਹੈ)।

ਹਬਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਤਾਰਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰਥਮ ਲੇਖ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤਕਾਰੀ' ਇਕ ਕ੍ਰੋੜੀ ਲੇਖ ਵਜੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ' ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭੂਗੋਲਕ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਆਰਿਆਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕਾਰ', ਅਤੇ 'ਯੁੱਧਕਾਰੀ' ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਝਲਕੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਲੇਖ ਹਨ। ਫਿਰ, 'ਬਾਗ', ਅਤੇ 'ਚੰਦਰ-ਕਥਾ' ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਰੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੇਖ, ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਤੇ ਲੌਕਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਜੋਂ ਹਨ।

'ਦੁਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ' ਨਾਂ ਦਾ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬਿਆਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰੁਕਤੀਆਂ

ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਵੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਸ਼ ਹਨ : 'ਨਿਰੁਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ', 'ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਅਤੇ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼'।

ਵਰਤਮਾਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਲੇਖ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲ-ਭੁਲੱਈਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ : 'ਮਹ ਦੀ ਅਰਥ-ਸਮਰਥਾ', 'ਲੀ ਦੀ ਅਰਥ-ਸਮਰਥਾ', ਅਤੇ 'ਦੇਹ ਅਤੇ ਸੰਦੇਹ'। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਅਰਥ-ਪਸਾਰ', ਅਤੇ 'ਵਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਪਸਾਰ' ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰੋਚਕ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਖਿਆਉਂਦੇ ਲੇਖ ਹਨ।

'ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਤੇ ਸਲਾਵਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ' ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਯੋਗੋਸਲਾਵੀਆ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕ੍ਰੋਸ਼ੀਅਨ ਦੀ ਆਪਸੀ ਮੁਢ-ਕਦੀਮੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਅਖੀਰਲੇ ਲੇਖ 'ਅਰਥ-ਚਿੱਤ੍ਰ' ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਕਸਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਿਤ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ 'ਹਰ ਮਸਾਲੇ ਪਿੱਪਲਾਮੂਲ' ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਬੰਧਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਪੱਖ ਹਨ, ਜੋ ਪੂਰੀ ਪਰਸੰਸਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਪੜਚੋਲ ਦਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਮਨਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੁਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਤੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਨਿਰੁਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਰੁਚੀ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਬੜਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁਕ ਬੋਰਡ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਤੇ ਕਦਰਸ਼ਨਾਸੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹੌਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਵਨ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨੀਝ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਖਰੜਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਈ ਵਧੀਆ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਛਪਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਮੈਂ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਰਤਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਗੁਰਦੀਪ ਦਾ ਬੜਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
30.6.1989

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕਾਰੀ

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ "ਨਿਰ-ਉਕਤ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਤ," ਅਰਥਾਤ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਗੱਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'etymology' ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੁਕਤੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਸ ਵਿਥਿਆ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਨੋ-ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਉਲਟ, ਨਿਰੁਕਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ, ਰੂਪ, ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਅਧਿਐਨ ਅਜਿਹੇ ਮਾਧਿਅਮ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਗੁਣ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੂਲ ਅਰਥ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੰਕੇਤਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਦਰਖਤ ਦਾ ਪੱਤਾ ਪੰਛੀ ਦੇ ਖੰਭ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਾ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਅਰਥ "ਪੰਛੀ ਦਾ ਖੰਭ" ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੰਭ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੂਪ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਦੀ ਡਾਢੀ ਸਮਾਨਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ, ਹਵਾ ਨਾਲ ਦਰਖਤ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਬਰਬਰਾਉਣਾ ਮਾਨੋ ਪੰਛੀ ਦੇ ਪਰ ਫੜਫੜਾਉਣ ਦੀ ਰੀਸ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਅਵੱਸ਼ ਹੀ "ਖੰਭ" ਦਾ "ਪੱਤੇ" ਵਿਚ ਪਲਟਾਉ ਜੋ ਲੱਖਣਾ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖੋਲ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਕਵੀ ਦੀ ਦਿਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਪਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮੋਨੀਅਰ-ਵਿਲੀਅਮਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੱਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ "regarded as the plumage of a tree" ਦਾ ਵਧੀਆ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚੀ

- ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ
ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ : ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ
ਡੋਸਨ; ਜੌਨ : ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ
Platts; J.T., A Dictionary of Urdu, Classical Hindi & English;
Oxford
Steingass, F., A Comparative Persian-English Dictionary; London
Monier - Williams, Monier; A Sanskrit-English Dictionary;
Oxford
Macdonell, A.A., A Practical Sanskrit Dictionary; Oxford
Turner, R. L., A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan
Languages; Oxford
Hopkins, E.W., Epic Mythology; Varanasi
Guralnik, D.B., Webster's New World Dictionary, Second
College Edition
Concise Oxford Dictionary
The Shorter Oxford English Dictionary
Longman Synonym Dictionary
The Random House Dictionary of the English Language,
College Edition
Chamber's Twentieth Century Dictionary
Skeat, W. W., An Etymological Dictionary of the English
Language; Oxford
Klein, E., A Comparative Etymological Dictionary of the
English Language; New York

Encyclopaedia Britannica

Hais, K., Anglicko Česky, Česko-Anglicky; Praha

Bogadik, F. A., Croatian-English, English-Croatian Dictionary;
New York

Smirnitsky, A. I., Russian-English Dictionary; Moscow

Liddell, H. G. & Scott, R., A Greek-English Lexicon; Oxford

Baker, E. A., Castell's French-English, English-French Dictionary;
London

Lewis & Short., A Latin Dictionary